

András Orsolya

TISZTA UDVAR,
RENDES FORDÍTÁS

Ebben az esszében a házimunka és a fordítói munka között vonható párhuzamokból kiindulva vizsgálok néhány fordításelméleti kérdést.

Az analógia ötletét Teresa Moure fordítónő regénye¹ adta, amelyben a munkájáról szóló reflexiók váltakoznak a háztartási teendők jeleneivel. Lássunk egy részletet a könyvből, amelyben felvetődik néhány fordítással kapcsolatos probléma, illetve előítélet – ezek közül lennebb négyet emelnek ki.

„Ha valaki itt látná őt, a dolgozószobában, ahol nap mint nap a munkáját végzi, a fordító nőt talán csak afáziás betegnek nézné – magába görnyed attól, amit nem tud kimondani –, vagy egyensúlyozó művésznek, amint éppen a magasban kifeszített kötél után kap, vállalva a zuhanás kockázatát. Akik nem ezzel foglalkoznak, azt hiszik, hogy a problémák maradéktalanul megoldhatók egy jó szótárral, vagy több vaskos kötet kellően alapos tanulmányozásával, amelyekben mind ott van egy rakáson, ahány szó csak létezik egyik vagy másik nyelvben. Távrolról sem, gondolja anélkül, hogy félbehagyná a munkát, fordítani olyan, mint élni, ezért a döntő mozzanat nem az ismeretlen szó, hanem az a rémület, amit a soha nem hallott, hozzáférhetetlen szavak felfedezése vált ki, amelyeket lehetetlen becserkészni. Aki fordít, legöngyölíti a gombolyagot, és csak akkor fedezheti fel a kincset, ami ott a legmélyén vár rá, ha sikerül új gombolyagba tekernie. Soha nem elégedhet meg azzal, amire a gondolkodásban jutott; az elméje, ez a kis perfekcionista, újra és újra visszatér ugyanarra. Az emberek úgy képzelik el a fordítás tevékenységét, mint egy hidat a folyó két partja között: egy fülhallgató alak átveszi, amit az egyik parton a kezébe nyomnak, jó szorosan becsomagolja, és átszállítja a másik partra. Erről szó sincs. Ő minden bekezdésért megszenved, és végül saját művet hoz létre. Néha mások gondolataival dolgozik, olyan nézetekkel, amelyeket nem oszt, és ezek mégis, magukra

öltve az általa odaajándékozott szavakat, a leghitelesebb színeikben tündökölnék.”²

1. Az idézet elején megjelenik a kimondhatatlanság problémája, amely a tehetetlenség tapasztalatával állítja szembe a fordítót. Vajon ezen túl mi a csend, az elhallgatás szerepe a fordításban?

2. Egy gyakori előítélet szerint a forrásszöveg értelme maradéktalanul átvihető egy másik nyelvbe. Ez már csak azért is problémás, mert a szöveg „értelmének” – ha egyáltalán beszélhetnénk erről abszolút jelentésében – és a nyelvnek, amelyen íródott, szervezesebb a kapcsolata, mint egy küldeménynek és a papírnak, amelybe belegöngyölik. Ahogy egy utazás is nyomokat hagy abban, aki elmegy, és új nyelvben teremthet otthont magának, úgy a fordítás is változásokkal jár együtt.

3. Egy másik sztereotípiá szerint a fordítás pusztán reprodukív tevékenység, akár a házimunka, amihez nincs szükség kreativitásra. Ha igaz lenne, hogy a fordításhoz nem kell más, csak szótár, ahogy azt a regényrészletben olvassuk, akár gépek is el tudnák végezni. Vajon robotmunka a fordítás? És miért kell a fordító elméjének fáradhatatlanul visszatérnie ugyanazokra a problémákra?

4. Az elbeszélő a fordítást meglepő módon veszélyes tapasztalatként írja le. Vajon mit jelenthet a „zuhanás kockázata”, aminek a fordító önmagát és a szöveget kiteszi? A kérdés talán a saját és idegen, az én és a másik találkozásának klasszikus problémája felől közelíthető meg.

Házimunka és fordítás

Induljunk ki a fordítás reprodukív jellegének előítéletéből. Barbara Godard egy tanulmányában azt írja, hogy a fordítóban sokan szolgálot látnak, akinek „láthatatlan keze mechanikusan átfordítja a szavakat egyik nyelvből a másikba”³. Ez a láthatatlanság párhuzamba vonható a háztartási munkával. Azt is, ahogy sokszor a fordítást, magától értetődőnek tekintjük, és jelentőségét csak akkor vesszük észre, ha nem végzik el: amikor bosszankodva állunk egy számunkra érthetetlen szöveg előtt, mint a környezetünkben eluralkodó, azt elidegenítő káosz előtt. Lehet, hogy a fordítás gyakran monoton, de nem hiábavaló és gépies munka, hiszen ez teszi számunkra élhetővé, otthonossá a világot.

Közhelyként hangzik el, hogy egy háziasszony a munkáját soha nem fejezheti be, csak félbehagyhatja. Az analógiát folytatva és a regényrészlethez visszatérve azt mondhatjuk, hogy a fordítást sem lehet lezárni. A megértés

munkája nem juthat végleges eredményre, hiszen minden kontextusban aktualizálnunk kell. Ezért tér vissza a fordító folyamatosan ugyanazokra a kérdésekre, és a sokféleképpen interpretálható esetekben csak kompromisszum árán juthat megoldáshoz. Ahogyan a házimunka, a fordítás is elsődlegesen gyakorlati célt szolgál, így a fordító kénytelen megoldani a konkrét helyzetet, elmondani, hogy ő egy adott esetben mit hogyan értett.⁴ De ez csak a jéghegy csúcsa, a folyamatnak egy rögzített pillanata, mert ez a munka szüntelen visszatérést és kiegészítést kíván.

A fordítás és a házimunka párhuzama a mesterségnek nem éppen előnyös társadalmi státuszáról árulkodik. Lori Chamberlain foglalkozik ezzel a kérdéssel egyik szövegében.⁵ Felvázolja, hogyan tekintettek a fordításra különböző korszakokban, lebontva azokat a metaforákat, amelyek a nemek közötti hatalmi viszonyokra épültek ennek hagyományában. Különbséget tesz a produktív munka (ez az eredeti, kreatív, atyai, jogszerű, igaz jelzőkkel társítható), illetve a reprodukív munka között, ez utóbbihoz a másolat, a passzivitás, a női szerepek, a hamisság, áruulás fogalmai kapcsolódnak; a fordítás hagyományosan a reprodukció szférájába esik. Ez a feladat másodlagossága miatt gyakran nőkre hárult, akiknek nem lehetett saját hangjuk, azaz nem voltak szerzők, csendben és hűségben kellett maradniuk.⁶

A fordítás mellőzöttsége nemcsak az egyéni tevékenységet illetően van jelen, hanem az irodalmi rendszer egészében is. Itamar Even-Zohar mutat rá egy tanulmányában arra, hogy az irodalomtörténet-írásban a fordítással csak akkor foglalkoznak, ha ezt nem lehet elkerülni, pedig a fordított művek szerepe egy nyelv irodalmának alakulásában nagyon is lényeges.⁷ Új irodalmi műfajok, irányzatok importjára és exportjára gondolhatunk, amely a saját és az idegen dinamikájában valósul meg. Mielőtt közelebbről is megvizsgálánk e két minőség feszültségét a fordításban, először tekintsük az otthon és a fordítás viszonyát.

Otthon és nyelv

Mit is jelent az, hogy a fordítás otthonossá teszi a világot?

Gadamer *Otthon és nyelv* című esszéjében ezt írja: „Az élet betérés egy nyelvbe. Így mindenkinek neki kell látnia, hogy a messzi idegent és az idegenséget belakhatóvá tegye, és keresnie kell a betérés lehetőségét egy másik nyelvbe.”⁸ Ez a belakhatóvá tétel a fordítás feladata. Amikor érthetetlen beszéd vesz körül, a magány és kétségbeesés tapasztalatából az otthon biztonságára vágunk. Ez nemcsak a számunkra idegen nyelvekkel találkozva

fordulhat elő, hanem általában az olyan helyzetekben, amelyeket nem értünk, és magyarázó szavakkal próbáljuk megszelídíteni azokat. Mivel ez a személyes tudás, a saját látásmód és saját otthon felépítését jelenti, a fordítás sokkal több, mint gépies és lélek nélküli reprodukció.

A nyelvi otthon fogalmát alaposabban megérthetjük Herta Müller *Min-den szem más szemmel lát* című esszéjének segítségével. A szerző „a nyelv haza” azonosításból indul ki, és Jorge Semprunt idézve árnyalja azt: „Nem a nyelv haza, hanem az, amit beszélnek.”⁹ Ez nemcsak azt fejezi ki, hogy a nyelv társadalomban való használata és (politikai) kihasználása hogyan alakítja a nyelvet, hanem azt is, hogy a nyelv csak ideiglenes otthon lehet számunkra. Amit egyszer megértettünk, nem értettük meg véglegesen, aminek egyszer nyelvet adtunk, az megszólal, de mindig újra meg kell szólítanunk, vagyis a megértésben megtalált otthonnak mindig aktualizálódnia kell. Herta Müller ezt így fogalmazza meg: „A nyelv [...] mindig az egyszeri esetekben él, és mindig újra fülelni kell rá, hogy mit akar mondani. A cselekvéssel való elválaszthatatlan viszonyában válik legitimmé vagy elfogadhatatlanná, széppé vagy csúnyává, azt is mondhatjuk: jóvá vagy rosszá. Minden nyelv, vagyis minden beszédmód más szemmel lát.”¹⁰

Luce Irigaray *Le partage du monde* című könyvében¹¹ a másikkal való találkozásra az egymással megosztott lakás metaforáját használja (56.). Ez az új nyelv létrehozása révén alakul ki (66.), amely otthonossá teszi az együtt-lét eseményét. A mindig tiszta tér, amiről az én és a másik figyelme gondoskodik, folyton megújuló, dinamikus (74.), és ennek fényében a fordítással kapcsolatban gyakran emlegetett hűség is új értelmezést kap. Nemcsak önmagunkhoz és a másikhoz, nemcsak a két nyelvhez külön-külön kell hűségessé lennie a jó fordításnak, hanem valami megfoghatatlanhoz, mulandóhoz (57.), azaz magának a találkozásnak a pillanatához, az átmenetileg létrehozott otthonossághoz is.

Ezért nem beszélhetünk az egyik nyelvből a másikba átvitt értelemről, mert a fordításnak mint az értelmezés gesztusának saját nyelve alakul ki, amely nem általában, hanem csak abban a pillanatban mond valamit.

A fordításban, megértésben létrejött nyelvi otthon másik fontos jellemzője az intimitás. Ezzel érkezünk el az idézett regényrészletnek a csendről, az elhallgatásról szóló mozzanatához. Nemcsak arra vonatkozik ez, hogy a fordításban sokszor szó nélkül maradunk, mert nem tudjuk megoldani a feladatot. A hermeneutikai értelemben vett „kimondhatatlan” fogalmára is gondolnunk kell itt.¹² Ennek megőrzése és a róla való gondoskodás felelősség, a fordítás etikai dimenzióját nyitja meg. Ricoeur-nél a nyelv diszkréció-

ja őrzi a szerelem, a barátság, a vallás tapasztalatában kialakult közelséget, amit paradox módon a távolság, a tapintatosság tarthat fenn. A kimondhatatlan a fordításban megőrzi a két kultúra között a találkozásban kialakuló közelséget¹³ az együtt felépített otthon meghittségében.

Csak azt olvasod-e, amit értesz?

Ha a fordítást mint otthonossá tételt gondoljuk el, fennáll a veszélye, hogy ezt úgy értjük: mindent a saját (nyelvi) otthonunk kényelméhez kell igazítani, és annak van elsőbbsége az idegenséggel szemben. Nem kérdőjelezzük meg saját megértésünket, hanem mindenbe beleolvassuk azt, amiről azt hisszük, hogy értjük. Ezért itt kitérünk arra, hogy hol a helye az idegenségnek a fordítás felépítette otthonban.

Lori Chamberlain idézett tanulmányában párhuzamokat fedez fel a fordítás és a kolonializmus között: a fordításban gyakran jelen van az erőszak, ami az eredetit a célnyelv kultúrájához és normáihoz kényszeríti, asszimilálja.¹⁴ A „jó” fordításban ez nem így van, az idegenségen itt nem kell túllépni. Ricoeur szerint a fordításnak nem az a célja, hogy visszavezesse a különbségeket valamilyen közös nevezőre, ehelyett olyan megoldásokat keres, amelyek egymáshoz illeszkedve megpróbálják kitölteni a látszólag áthidalhatatlan szakadékot.¹⁵

A másság meghagyása abban az értelemben is a „jó” fordítás jellemzője, hogy a már említett etikai dimenzióra vonatkozik.¹⁶ Antoine Berman szerint a fordítás olyan viszonyt hoz létre a saját és az idegen között, amelynek az a célja, hogy az idegen teljes idegenségében lépjen működésbe.¹⁷ Vagyis a fordításban az idegenre mint vendégre kell tekinteni, és ehhez méltó tisztelettel viszonyulni hozzá. George Steiner szerint ehhez a fordító tapintatára van szükség.¹⁸

De hogyan valósulhat meg ez a gyakorlatban? Berman tanulmányában egész listát találunk a fordítás lehetséges hibáiról, melyek megszüntetik az idegenséget, vagy torzítják az eredetit (pl. tömörítés, túlmagyarázat, a ritmus és nyelvi mintázatok roncsolása). Berman negatív kontrollt ad a fordító kezébe, megmutatja, hogy mit ne tegyen. Gayatri Spivak pozitívan is megragadható módszereket javasol. Szerinte úgy tudjuk ellenőrizni, hogy készen állunk-e a fordításra, hogy megpróbálunk intimebb témákról beszélni a forrásnyelven.¹⁹ Ha hozzáférhetővé akarjuk tenni a fordítást, akkor az eredeti szerzőjének a perspektívájából kell a célnyelvi szövegre tekintelnünk. Ez az eljárás láthatóvá teszi a fordításban gyakran ott rejtőző a hatal-

mi egyenlőtlenségeket is.²⁰ Ennek fényében érthetőbbé válik, hogy Teresa Moure regényében miért hasonlítja a fordítót kötél-táncoshoz.

Herta Müller a saját nyelvtanulási tapasztalatára reflektálva fogalmazza meg azt, hogy több nyelv együttes működésében „rejtélyes és soha véget nem érő történet”²¹ lesz a szavak statikusságából, ahogyan a fordítás során is kialakul egy saját, önálló életre kelő nyelv. A saját nyelvünk egyetlen, zárt világából kilépve tágabb horizontok nyílnak meg előttünk, és ezek perspektívájából másként tekintünk az anyanyelvünkre is. Ez „újra és újra megerősített bizalomhoz, hitelességhez vezet, erőfeszítés nélküli szeretethez.”²²

JEGYZETEK

¹ Moure, Teresa: *La jornada de las mujeres-árbol*. Editorial Ronsel, Barcelona, 2006. A regénnyel egy spanyol-magyar fordítói műhelyen találkoztam, ezért itt köszönetet szeretnék mondani Cserháti Évának, aki ezt vezette, illetve a szöveggel megismertetett.

² Moure, Teresa: *i. m.*, 45-46.

³ Godard, Barbara: Theorizing feminist discourse / translation. In: *Tessera*, 1989/6., 42-53, 48.

⁴ A fordítás döntés- és kompromisszumhelyzeteinek ilyen megközelítését találjuk Gadamernél. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázolata*. Budapest, Gondolat, 1984, 271.

⁵ Chamberlain, Lori: Gender and the metaphors of translation. In: *Signs*, 13/3, 1988, 454-472.

⁶ Uo., 454-455.

⁷ Even-Zohar, Itamar: The position of translated literature within the literary polysystem. In: *Poetics Today*, 1990/11., 45-51.

⁸ Gadamer, Hans-Georg: *Otthon és nyelv*. <http://ujnautilus.info/otthon-es-nyelv>, 2013. nov. 5.

⁹ Müller, Herta: Minden nyelv más szemmel lát. In: *Uő: A király meghajol és gyilkol*. Napkút Kiadó, Budapest, 2018, 5-36, 28.

¹⁰ Uo., 36.

¹¹ Irigaray, Luce: *Împărășirea lumii*. Ford. Ovidiu Anemțoaicei. Editura Hecate, Bukarest, 2015. Az itt összefoglalt gondolatmenet a *La răscruce: întâlmi-rea* c. fejezetben található (48-74.), az oldalszámokat zárójelben jelöltem.

¹² A hermeneutika fordítástudományi relevanciájának rövid áttekintését adja Oliva, Mirela: Hermeneutics and the illusion of translation. In: Cercel, Larisa

/ Stanley, John (szerk.): *Unterwegs zu einer hermeneutischen Übersetzungswissenschaft. Radegundis Stolze zu ihrem 60. Geburtstag*. Narr, Tübingen, 2018, 239–245.

¹³ Uo., 244.

¹⁴ Chamberlain, Lori: *i. m.*, 459–460.

¹⁵ Oliva, Mirela: *i. m.*, 243.

¹⁶ Lásd például: Berman, Antoine: Translation and the trials of the foreign. In: Venuti, Lawrence (szerk.): *The translation studies reader*. London–New York: Routledge, 2000, 284–297, 286. Spivak, Gayatri Chakravorty: The politics of translation. In: Uó: *Outside in the teaching machine*. Routledge, London–New York, 1993, 179–200, 183.

¹⁷ Berman, Antoine: *i. m.*, 284–297, 284–285.

¹⁸ Steiner, George: The hermeneutic motion. In: Venuti, Lawrence (szerk.): *The translation studies reader*. Routledge, London–New York, 2000, 189–191.

¹⁹ Spivak, Gayatri Chakravorty: *i. m.*, 187.

²⁰ Uo., 191.

²¹ Müller, Herta: *i. m.*, 23.

²² Uo., 25.